

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ У ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ОСВІТІ

К. Ф. НОР, Ю. О. БАБАЯН

Україна, м. Миколаїв,

Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

В умовах модернізації української освіти оцінку ефективності професійної педагогічної діяльності частіше за все проводять з позицій компетентнісного підходу (О. Л. Кононко, О. В. Овчарук, О. І. Пометун, О. Я. Савченко та інші). Професійна компетентність учителя включає різні складові, у тому числі і рефлексивну. Очевидно, що в сучасних умовах рефлексивна компетентність учителя багато у чому визначає його професійну компетентність у цілому.

Рефлексія є предметом дослідження багатьох наук, в особливості філософії, психології, педагогічної психології. Термін “рефлексія” походить від латинського “reflexion” і означає звернення назад, відображення.

Л. С. Виготський визначив теоретичні підходи до вивчення рефлексії як важливого компоненту самосвідомості з позиції теорії психічного розвитку [3, с. 232]. На думку Л. С. Виготського, рефлексія допомагає людині спостерігати себе “у світлі власних почуттів, внутрішньо диференціювати “Я” діюче й “Я” оцінююче” [3, с. 245].

О. Л. Кононко вважає, що рефлексія – це “здатність зростаючої особистості усвідомлювати свої особливості і те, як вони сприймаються іншими, а також будувати свою поведінку з урахуванням можливих реакцій інших (у першу чергу, авторитетних)” [8]. М. М. Карнелович відмічає, що “саме здатність до рефлексії забезпечує індивіду можливість інтегрувати в собі одночасно дві функції: функцію суб’єкта поведінки та функцію об’єкта управління. Можливість інтеграції вказаних функцій нерозривно пов’язана із здатністю індивіда до досить повного відображення у власній свідомості себе та інших людей, своїх актуальних та потенційних можливостей, ступеня адекватності та ефективності реалізації цих можливостей, усвідомлення своєї взаємодії з іншими людьми і цих останніх як особистостей, суб’єктів взаємодії, усвідомлення характеру сприйняття оточуючими його (індивіда) як особистості” [5, с.5].

Сьогодні проведено ряд досліджень, в яких вивчається процес становлення і формування професійної рефлексії педагогів. Робота А. П. Гурєєва присвячена формуванню рефлексії професійної діяльності педагогів, А. М. Максимов приділяє увагу формуванню рефлексивної компетентності майбутнього педагога фізичної культури. Н. Б. Крашеніннікова описує процес розвитку педагогічної рефлексії під час підготовки майбутнього вчителя. Ю. В. Кушеверська розглядає особливості формування рефлексивної компетентності студентів в освітньому процесі педагогічного коледжу. А. А. Веремєєва досліджує рефлексивну компетентність вчителя іноземної мови. Дослідження даних авторів підтверджують положення про те, що в освітньому процесі рефлексія є одним з основних компонентів діяльності, а отже, рефлексивна компетентність виступає як необхідна складова професійної педагогічної діяльності.

Г. О. Бізяєва (на основі досліджень Ю. М. Кулюткіна, Г. С. Сухобської) визначає *професійну рефлексію* вчителя як здатність відображати “внутрішню картину світу” учня. Це також здатність займати дослідницьку, засновану на рефлексивних властивостях свідомості, позицію щодо своєї практичної діяльності та до самого себе як її суб’єкта, що може слугувати критерієм у визначенні професіоналізму вчителя. Рефлексія вчителя, на думку вченої, – це його вміння аналізу, осмислення та конструювання ціннісної основи своєї діяльності, заснованої на відображенні себе як суб’єкта діяльності, особистості та індивідуальності в системі суспільних відносин [2].

За визначенням багатьох дослідників *професійна рефлексія* – це співвіднесення себе, можливостей свого “Я” з тим, що вимагає обрана професія, у тому числі з існуючими про неї уявленнями. Вона являє собою єдність людського (здатність до самоучіння, аналіз причинно-наслідкових зв’язків, сумнівів, реалізації ціннісних орієнтацій, роботі над собою) та професійного (тобто застосування цієї здібності до важких умов і обставин професійного життя). Ці уявлення розвиваються і допомагають людині сформулювати отримані результати, передбачити цілі подальшої роботи, скоректувати свій професійний шлях [2; 4; 5].

Аналіз різних трактовок змісту поняття “рефлексивна компетентність” дозволив нам сформулювати наступне визначення: “Рефлексивна компетентність – це інтегративна якість особистості, яка характеризує ступінь засвоєння сукупності рефлексивних компетенцій, що включає характеристику рефлексивної діяльності з використанням знань, умінь, навичок професійного і життєвого досвіду” [1, с. 239].

Рефлексивний компонент в професійній діяльності дозволяє педагогу знайти свій індивідуальний стиль, досягти адекватної професійно-особистісної самооцінки, прогнозувати і аналізувати результати своєї праці.

Орієнтуючись на позицію І. О. Зимньої відносно компонентів компетентностей, ми виділили наступну структуру рефлексивної компетентності вчителів:

- готовність до прояву рефлексивної компетентності (мотиваційний компонент);
- володіння знаннями змісту рефлексивної компетентності (когнітивний компонент);
- досвід прояву рефлексивної компетентності у різних ситуаціях (поведінковий компонент);
- ставлення до змісту рефлексивної компетентності і об’єкту її застосування (ціннісно-смысловий компонент);
- емоційно-вольова регуляція процесів і результатів прояву рефлексивної компетентності.

Визнання ролі рефлексивної компетентності у розвитку професійної самоефективності учителів абсолютно виправдане, оскільки часто доводиться стикатися з проблемою дефіциту даної професійної якості в учителів, що виражається у відсутності розуміння причин тих або інших педагогічних явищ, у перцептивній безграмотності, у стереотипізації стосунків із дітьми, у вторгненні у їх Я-простір, у непрогностичності професійної діяльності тощо.

З метою виявлення рівня розвитку рефлексивних умінь вчителів на етапі післядипломної освіти нами була проведена діагностика особистісної і комунікативної рефлексії вчителів, стаж яких складав від 0,5 до 9 років.

Для діагностики особливостей особистісної і комунікативної рефлексії використовувалися самохарактеристики і твори вчителів “Я очима інших”, методика діагностики індивідуальної міри виявлення рефлексивності А. В. Карпова.

В результаті діагностики нами було виявлено, що тільки 21% вчителів зі стажем педагогічної діяльності більше 6 років характеризується конструктивною рефлексією (високий рівень розвитку рефлексивних умінь), що є гармонійним сполученням рефлексії, спрямованої на себе та на інших, на самовдосконалення і самореалізацію професійно значимих особистісних і суб’єктних якостей.

Даний факт не задовольняє запитам педагогічної діяльності та спілкування і є підґрунтям для цілеспрямованого розвитку рефлексивних умінь вчителів на етапі післядипломної освіти відповідно до визначеної структури рефлексивної компетентності (мотиваційний, когнітивний, поведінковий, ціннісно-смысловий і особистісний компоненти).

У зв’язку з цим ми ввели міждисциплінарний курс «Педагогічна рефлексія», розрахований на 24 години. Він складається з чотирьох розділів (теоретичного, методичного, практичного, діагностичного).

Крім того, під час проведення занять ми використовували метод проведення індивідуальних бесід – каунселлінг (професійна бесіда як діалог між співрозмовником-професіоналом і людиною, яка знаходиться в проблемній ситуації). При цьому ми ставили

завдання: встановлення довірливого контакту з учителями; чутливе і уважне ведення бесіди, яке забезпечує розуміння головного в розповіді вчителя; допомога вчителю у формулюванні своїх думок, напрацювання власного плану дій; оцінка знань, умінь і навичок, якими володіє вчитель; підведення підсумків бесіди. Застосування цього методу оказалось корисним на всіх етапах вивчення спецкурсу.

В процесі вивчення спецкурсу і в міжсесійній період вчителі оформлювали записи у щоденники, які стали своєрідною копилкою рефлексивного досвіду. Ми переконалися, що вчителі продовжували аналізувати копилку рефлексивного досвіду і після закінчення навчання на курсах. Це дає нам підставити стверджувати, що, здійснюючи рефлексію, вчителі будуть звертатися до педагогічної рефлексії, збагачуючи власну рефлексивну компетентність.

Однією з ефективних форм формування рефлексивної компетентності вчителів є тренінгові вправи. В тренінгах організується навчання рефлексії через проживання, через роботу з власним досвідом. Тренінги розвивають рефлексивні навички, здібності.

Оцінка ефективності реалізації сформульованих нами педагогічних умов формування рефлексивної компетентності здійснювалась шляхом співставлення результатів діагностики по виділеним критеріям на початковому і кінцевому етапах формуючого експерименту

Висновки. Визнання ролі рефлексивної компетентності у розвитку професійної компетентності вчителів абсолютно виправдане. Рефлексивна компетентність визначається як професійна якість особистості, що дозволяє найефективніше й адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здібності, що забезпечує процес розвитку і саморозвитку, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності й результативності.

Формування рефлексивної компетентності на етапі післядипломної освіти вчителів можливо за умови спеціального курсу, інтегрованого в освітній процес підвищення кваліфікації і структурованого з урахуванням компонентного складу рефлексивної компетентності.

Література:

1. Бабаян, Ю. О., Нор, К. Ф. Формування рефлексивної компетентності майбутнього вчителя початкових класів /Формування професійної компетентності майбутнього вчителя: Науковий посібник /За заг. ред. професора С. І. Якименко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – С. 231 – 266.
2. Бизязева, А. А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия /А. А. Бизязева. – Псков: ПГПИ им. С. М. Кирова, 2004. – 216 с.
3. Выготский, Л. С. Собр. соч. В 6 т. /Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1984. – Т.3. – 328 с.
4. Желанова, В. В. Використання технологій формування рефлексивної компетентності в процесі професійної підготовки вчителя початкових класів // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: // Збірник наукових праць. – Випуск 27. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2009. – С. 132 – 136.
5. Карнелович, М. М. Коммуникативная рефлексия учителей в общении с учащимися /М. М. Карнелович //Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы. Серыя 4. Праваўзнаўства. Псіхалогія. – 2007. – №2. – С. 1 – 9.
6. Карпов, А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности /А. В. Карпов. – М.: Институт психологии, 2005. – 421 с.
7. Кондратьева, С. В. Профессионализм в педагогическом общении /С. В. Кондратьева. – Гродно: Изд-во ГрГУ, 2003. – 330 с.
8. Кононко, О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
9. Семенов, И. Н. Рефлексия в организации творческого мышления и саморазвития личности /И. Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1983. – №2. – С. 35 – 42.